

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Оксана КНИЖЕНКО

старший викладач
 відділу підготовки прокурорів
 з нагляду за додержанням законів
 при виконанні судових рішень
 у кримінальних провадженнях
 Національної академії прокуратури України,
 доктор юридичних наук, професор
 knijenko@ap.gov.ua

УДК 343.3

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КАТУВАННЯ, ВЧИНЕНЕ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Однією з умов додержання європейських стандартів у кримінальному провадженні є захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [1]. Тому питання правильної кваліфікації дій правоохоронців, в яких поміж інших ознак містяться й ознаки катування, є надзвичайно актуальним. Необхідно зазначити, що чинний Кримінальний кодекс України (КК України) окрім ст. 127, де передбачено відповідальність за катування, у двох нормах, в яких описуються кваліфіковані склади злочинів, додатково містить застереження, виражене словосполученням «за відсутності ознак катування». Йдеться, зокрема, про перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України) та примушування давати показання (ст. 373 КК України). Наявність такого застереження завжди викликала та викликає низку дискусій під час застосування кримінально-правових норм. Передусім це питання стосується наявності чи відсутності у діях правоохоронців сукупності злочинів, відповідальність за які передбачено у ст.ст. 127, 365 КК України і, відповідно, ст.ст. 127 та 373 КК України.

Мета цієї роботи полягає в аналізі судової практики та сучасного кримінального законодавства в частині відповідальності за катування, вчинене працівником правоохоронного органу, та висвітленні проблемних питань щодо кваліфікації цих дій.

Одразу зазначимо, що в практичній діяльності та навчальному процесі під час оцінки дій правоохоронців, що пов'язані із катуванням, широко використовується постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» (Постанова). Зокрема, у п. 12 цієї Постанови вказано, що у разі, коли при перевищенні влади або службових повноважень фізичне насильство полягало в катуванні, відповідальність за яке передбачена ч. 1 ст. 127 КК України, вчинене охоплюється ч. 2 ст. 365 цього Кодексу. Якщо ж катування містило ознаки злочину, відповідальність за який передбачена ч. 2 ст. 127 КК України, дії службової особи необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 127 і ч. 2 ст. 365 КК України [2].

Так, у 2012 році К. був засуджений за ч. 2 ст. 365 КК України за те, що він, працюючи оперуповноваженим сектору карного

розшуку райвідділу міліції, незаконно доставив до приміщення райвідділу П., якого утримував у своєму службовому кабінеті і всупереч інтересам служби примушував зізнатися у вчиненні крадіжки. При цьому до потерпілого, який є інвалідом, К. незаконно застосовував наявні у нього спецзасоби (наручники, сльозогінний газ «Терен-4М»), що ображало гідність людини та завдало П. болісних відчуттів, і припинив свої незаконні дії після того, як П. погодився написати явку з повинною [3].

Відповідно до вказаних положень Постанови суд кваліфікував і дії М., П., Д., Г. та О. Ці п'ятеро осіб, будучи в 2010 році оперуповноваженими сектору кримінального розшуку одного з райвідділів, застосували фізичне насильство до потерпілих С. та Ц. з тим, щоб останні зізналися у вчиненні злочину. Зокрема, суд у 2015 році виніс обвинувальний вирок стосовно М., П., Д., Г. та О. за ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 365 КК України [4].

Аналогічним чином (за ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 365 КК України) кваліфіковано й дії К., який, будучи працівником міліції, у 2015 році разом з іншою особою, яка не є представником правоохоронного органу, шляхом нанесення тілесних ушкоджень по-

терпілому домагався, аби той зізнався у вчиненні злочину [5].

Подібних прикладів можна навести чимало. Проте констатуємо, що вказані рішення та подібні до них не відповідають чинному кримінальному законодавству. Такий висновок вбачається з аналізу чинної редакції ст. 365 КК України. Так, у ч. 2 цієї статті передбачено відповідальність за дії, зазначені у ч. 1 цієї статті, якщо вони супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, *за відсутності ознак катування* (курсив автора. – О. Книженко).

Необхідно звернути увагу на те, що Постанова прийнята в 2003 році. На той час редакція ст. 365 КК України була іншою. Згодом як ст. 127, так і ст. 365 КК України зазнали змін.

Ґрунтовний аналіз окресленої проблематики є неможливим без урахування того факту, що до прийняття Постанови існували інші редакції чинних ст.ст. 127 та 365 КК України.

Вважаємо за потрібне розглянути хронологію внесення змін до вказаних норм. Для наочності викладемо інформацію у вигляді хронологічної таблиці.

Рік	Редакція статті КК України	Редакція статті КК України
2001	ст. 127. Катування 1. Катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, – карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. 2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років	ст. 365. Перевищення влади або службових повноважень 1. Перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, – карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. 2. Перевищення влади або службових повноважень, якщо воно супроводжувалося насильством, застосуванням зброї або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, – карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. 3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років

<p>2005</p>	<p>ст. 127. Катування</p> <p>1. Катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, <i>в тому числі отримати від нього або іншої особи інформацію, свідчення або визнання, покарати за його дії, які він скоїв або у скоєнні яких підозрюється, або залякування його або інших осіб</i> – карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.</p> <p>2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.</p> <p>3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені працівниками правоохоронних органів, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.</p> <p>4. Дії, передбачені частиною третьою цієї статті, якщо вони призвели до загибелі людини, – караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі</p>	<p>ст. 365 КК України в редакції від 2001 року</p>
<p>2008</p>	<p>ст. 127. Катування</p> <p>1. Катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою <i>примусити</i> потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи <i>відомості</i> чи визнання, або з метою покарати <i>його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється</i>, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років</p>	<p>ст. 365. Перевищення влади або службових повноважень</p> <p>1. Перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, – карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.</p>

	<p>2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років</p>	<p>2. Перевищення влади або службових повноважень, якщо воно супроводжувалося насильством, застосуванням зброї або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування, – карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.</p> <p>3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років</p>
2009	<p>ст. 127. Катування</p> <p>1. Катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.</p> <p>2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років</p>	<p>ст. 365. Перевищення влади або службових повноважень</p> <p>1. Перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, – карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та зі штрафом від двохсот п'ятдесяти до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.</p> <p>2. Перевищення влади або службових повноважень, якщо воно супроводжувалося насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування, – карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та зі штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.</p> <p>3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та зі штрафом від семисот п'ятдесяти до тисячі п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян</p>
2011	<p>ст. 127 КК України в редакції від 2009 року</p>	<p>ст. 365. Перевищення влади або службових повноважень</p> <p>1. Перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб, – карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та зі штрафом від двохсот п'ятдесяти до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.</p>

		<p>2. Перевищення влади або службових повноважень, якщо воно супроводжувалося насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування, – карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та зі штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.</p> <p>3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та зі штрафом від семисот п'ятдесяти до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян</p>
<p>2014</p>	<p>ст. 127 КК України в редакції від 2009 року</p>	<p>ст. 365. Перевищення влади або службових повноважень працівником <i>правоохоронного органу</i></p> <p>1. Перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб, – карається <i>виправними роботами на строк до двох років</i> обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.</p> <p>2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування, – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років <i>зі штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.</i></p> <p>3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років <i>зі штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.</i></p> <p>Змінена редакція примітки ст. 364, відповідно до якої змінилося розуміння істотної шкоди та тяжких наслідків</p>

Отже, наведена таблиця демонструє, що на час прийняття та вступу в законну силу Кримінального кодексу України в 2001 році в ч. 1 ст. 127 КК України не йшлося про отримання від потерпілого або іншої особи відомостей чи визнання вини у скоєнні злочину, також не передбачалося мети покарати потерпілого чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою, а також мети залякування чи дискримінації його або інших осіб. Санкція цієї норми була дещо м'якшою. У ч. 2 кваліфікуючою ознакою не визначалися мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості. Вказані зміни почали вноситися з 2005 року й по 2009 рік включно.

Вказівка на відсутність ознак катування в перевищенні влади або службових повноважень з'являється у 2008 році й відтворюється у наступних редакціях цієї норми.

Таким чином, вказану Постанову можна вважати як таку, що не відповідає чинному кримінальному законодавству, а тому її не можна застосовувати в частині, де йдеться про кваліфікацію перевищення влади, яке полягало в катуванні. На сьогодні в ч. 2 ст. 365 КК України якраз і вказується на відсутність ознак катування. Тому дії правоохоронця, який, перевищуючи свої повноваження шляхом застосування фізичного насильства, вчиняє катування, повинні кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 127 КК України.

Також, як вже зазначалося на початку цієї роботи, застосування фізичного насильства з метою примусити особу до вчинення певних дій, що чинним законодавством оцінюється як катування (див. ст. 127 КК України), є можливим і під час вчинення примушування давати показання (ст. 373 КК України). Суб'єктом злочину, відповідальність за який передбачена ст. 373

КК України, може бути прокурор, слідчий, працівник підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність. Вказані особи належать саме до працівників правоохоронних органів. Аналізуючи співвідношення норм, передбачених ст.ст. 365 та 373 КК України, слід зазначити, що перша є загальною. Таким чином, якщо працівник правоохоронного органу перевищує свої повноваження, що виражається у примушуванні давати показання, його дії кваліфікуються за спеціальною нормою – ст. 373 КК України. У цій нормі, як і в тій, що міститься у ст. 365 КК України, є вказівка на відсутність ознак катування. Це означає, що під час вчинення примушування давати показання, яке виявилось в застосуванні фізичного насильства, дії винного мають одержати оцінку за ст. 127 КК України, оскільки застосування фізичного насильства з метою примусити особу до певних дій згідно з законодавством є катуванням.

Отже, законодавець, внісши у 2008 році зміни до ст.ст. 365, 373 КК України, засвідчив, що катування та перевищення влади є різномірними злочинами. Це має знайти своє відображення у відповідній кваліфікації. Проте цими змінами не витримано правил юридичної техніки. У кваліфікованих складах злочинів (ч. 2 ст. 365 КК України та ч. 2 ст. 373 КК України) замість кваліфікуючих ознак, тобто тих, які обтяжують відповідальність, законодавець вказав на відсутність катування. Таке застереження стосується діяння, але аж ніяк не обставин, що обтяжують покарання. З метою усунення вказаного недоліку доцільно внести зміни до ч. 2 ст. 365 та ч. 2 ст. 373 КК України, виключивши з диспозиції норми таке словосполучення, як «за відсутності ознак катування».

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>

3. Вирок Козелецького районного суду Чернігівської області від 10 жовтня 2012 року у справі № 2508/24/2012 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27065779>

4. Вирок Малинівського районного суду м. Одеси від 18 грудня 2015 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54459918>

5. Вирок Яготинського районного суду Київської області від 27 грудня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63723408>

Оксана КНИЖЕНКО

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КАТУВАННЯ, ВЧИНЕНЕ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Розглянуто питання кримінальної відповідальності за катування, вчинене працівником правоохоронного органу. Здійснено історичний та системний аналіз кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за катування. Вказано на недосконалість кримінального законодавства та окреслено шляхи його поліпшення.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; катування; перевищення влади; працівник правоохоронного органу.

Оксана КНИЖЕНКО

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ПЫТКИ, СОВЕРШЕННЫЕ РАБОТНИКОМ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОГО ОРГАНА

Рассмотрены вопросы уголовной ответственности за пытки, совершенные работником правоохранительного органа. Проведен исторический и системный анализ уголовно-правовых норм, устанавливающих ответственность за пытки. Показано несовершенство уголовного законодательства и намечены пути его улучшения.

Ключевые слова: уголовная ответственность; пытки; превышение власти; сотрудник правоохранительного органа.

Oksana KNYZHENKO

CRIMINEL LIABILITY FOR TORTURES COMMITED BY A LAW ENFORCEMENT OFFICER

The issue of criminal liability for law-enforcement officers accused of torturing suspects is analyzed. The historic analysis and system analysis of criminal regulations that define the liability of torturing suspects are conducted. Imperfection of criminal legislation is shown and possible ways of its improvement are proposed.

Keywords: criminal liability; tortures; abuse of authority; law-enforcement officer.

